

А. С. Гусак,
аспірант, Інститут економіки промисловості НАН України, м. Донецьк

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Обґрунтовано створення збалансованої системи організаційного механізму страхового захисту інвестиційного процесу у вугільній промисловості.

The paper gives grounds for creating a balanced system of investment projects insurance coverage in the coal industry.

Ключові слова: збалансована система, вугледобувні підприємства, інвестиції, бізнес-план, страховий захист, страхова компанія.

ВСТУП

Вугільна галузь України є основним джерелом забезпечення національної економіки власними енергоресурсами. Водночас через складні природні умови розробки родовищ галузь є збитковою і потребує вагомої державної фінансової підтримки. Протягом тривалого періоду фінансова підтримка вугільної галузі здійснювалася за відповідними розрахунками за наявності ряду нормативних документів і застосовувалася в залежності від фінансових можливостей галузі та країни в цілому. Адаптація вугільної галузі до ринкових умов господарювання потребує відповідної стратегії, спрямованої на вироблення фінансових важелів із забезпеченням економічних умов для рівноправної ринкової конкуренції вугледобувних підприємств.

Створення організаційно-економічної системи надання державної підтримки з балансом надходження грошових потоків на покриття витрат і технічне переоснащення вугледобувних підприємств, заснованої на урахуванні механізму їх страхового захисту, є передумовою підвищення ефективності використання державних коштів.

Значний внесок у розробку державної інвестиційно-інноваційної політики, формування методів інвестиційно-інноваційного забезпечення конкурентоспроможності країни, регіону, галузі зробили вітчизняні вчені О. Амоша, М. Бутко, Г. Філюк, Т. Косова, А. Яцкевич та ін. [1—5].

Методи зниження рівня ризиків підприємств, що здійснюють інвестиційно-інноваційну діяльність шляхом страхування цих ризиків, висвітлюються в працях М. Клапків, Л. Хоріна, О. Зальотова, В. Базилевича, Н. Ермасової [6—10].

Незважаючи на велику кількість досліджень, досі недостатньо розробленими залишаються наукові підходи і інструментарій формування організаційного механізму реалізації страхового захисту державної інвестиційної політики вугледобувних підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета роботи — визначити основні напрями формування організаційного механізму страхового захисту інвестиційних процесів за умов державної підтримки вугледобувних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Економіко-організаційний механізм залучення і використання інвестицій може функціонувати лише разом з ефективним механізмом державних гарантій та системою законодавчого, нормативного, інформаційного їх забезпечення, організації системи страхування та перестраховування. При реалізації інвестиційних проектів виникають певні ризики, які можуть негативно вплинути на фінансовий стан інвестора та користувача інвестиційної програми. Страхування інвестиційних ризиків на сьогодні є найбільш раціональним захисним методом, тому що саме ризики можуть спричинити часткову або повну втрату чи неповернення вкладень, недержання прибутку від інвестиції, банкрутство суб'єкта підприємницької діяльності, додаткові витрати при реалізації інвестиційної діяльності. Ризики в інвестиційній діяльності можна поділити на такі групи: ризики, які виникають під час підготовки інвестиції; ризики, які виникають під час реалізації інвестиції; ризики, які виникають при отриманні прибутку, забезпеченні окупності інвестицій. Цими ризиками можуть бути "валютний ризик", "комерційний ризик", "ринковий ризик", "катастрофічний ризик". Їх кумуляція приводить до надзвичайного зростання збитковості у сфері, охопленій інвестиційною діяльністю [8]. При аналізі ризиків важливо виділити групу ризиків, які можуть бути застраховані і створити дієвий механізм їх страхування.

Коли йде мова про страхування майнових цінностей інвестиційного призначення, то у широкому значенні його можна ототожнити зі страхуванням звичайного майна від різних ризиків. Однак у вузькому розумінні страхування таких інвестицій має свою специфіку, яка відрізняє його від страхування майна. Ця специфіка проявляється у тому, що страхуванню підлягає безпосередньо тільки інвестиційний процес фінансування та освоєння інвестицій (впровадження та налагодження обладнання) [6]. Найбільший економічний інтерес для страховиків та страхувальників має страхування саме тих інвестицій, які дають прибуток, а тому саме підприємницькі та фінансові інвестиції щораз частіше стають предметом страхового захисту. При цьому підприємницькі інвестиції розглядаються ними як вкладення фінансових та матеріальних ресурсів у реалізацію певного інвестиційного проекту [9].

На сучасному етапі розвитку вуглевидобутку діє система державної підтримки вугледобувних підприємств. Державна підтримка збитковим підприємствам надавалася за таким напрямом: бюджетне фінансування (дотації) на покриття поточних збитків (витрат із собівартості вугільної продукції); субсидії на технічне переоснащення вугледобувних підприємств. Крім того, підприємства вугільної промисловості отримували також непряму державну підтримку у вигляді списання та реструктуризації заборгованості з податків і зборів до державного бюджету, надання бюджетних безпроцентних позик і списання боргів з цих позик, видатків на ліквідацію наслідків аварій на шахтах, встановлення пільгових тарифів на електроенергію. З 2007 року державна підтримка надається тільки вугледобувним підприємствам — юридичним особам, які у складі мають як прибуткові, так і збиткові шахти. При цьому збиткові

шахти у складі прибуткових підприємств не одержують дотації, а їх збитки покриваються за рахунок прибутків рентабельних шахт цього підприємства. Чинний порядок державної підтримки галузі регулюється урядовими і галузевими положеннями, має переважно розподільний характер, блокує мотивації до пошуку і використанню внутрішніх резервів [11]. Розширене відтворення виробництва в сучасних умовах передбачає технічне переоснащення вугледобувних підприємств, яке можливе за рахунок внутрішніх резервів та зовнішніх джерел. Основним джерелом відтворення виробництва для збиткових вугледобувних підприємств є державні субсидії. Спочатку надання таких субсидій і визначення її розміру передбачалося на підставі кошторисів відповідних витрат [12, пп. 2, 96], у подальшому субсидування технічного переоснащення мало здійснюватися за результатами конкурсу [13—15]. Згідно затвердженого порядку конкурсному підбору підлягали проекти (бізнес-плани) розробки виймальних ділянок шахт з застосуванням нових механізованих комплексів та проекту проведення гірничих виробок новою прохідницькою технікою при їх економічному обґрунтування і розрахунку ефективності застосування цього обладнання. Для отримання субсидій, крім економічної ефективності як критерію відбору бізнес-планів, враховувалися ряд додаткових показників: навантаження на вибій, якість і дефіцитність марок вугілля, термін служби обладнання, обсяг запасів вугілля виймальної ділянки. З 2003 року згідно з методичними положеннями складання бізнес-планів [16] передбачалося оцінювати ефективність переоснащення за кінцевими фінансовими показниками з урахуванням усіх чинників. При цьому визначалася економічна ефективність за рівнями: загальна, госпрозрахункова (по підприємству) та бюджетна, яка була критерієм їх відбору для субсидування. Ці положення використовувалися до 2006 року, після чого вступили в дію методичні рекомендації [17], до основних положень яких було віднесено умови надання субсидій на технічне переоснащення. Обов'язковою умовою надання субсидій на технічне переоснащення шахти має бути зниження або скасування дотаційних сум на покриття витрат (дотацій). При цьому слід визначити, що грошові потоки державних коштів на технічне переоснащення в дослідженні автора розглядаються як інвестиційні проекти, метою реалізації яких є створення умов для ефективного використання державних коштів на основі формування механізму їх страхового захисту.

Законом України "Про інвестиційну діяльність" встановлено, що інвестиції можуть, а у випадках, передбачених законодавством, мають бути застраховані [18, ст. 19, п. 4], а Законом України "Про страхування" визначається, що одним із видів добровільного страхування (19, ст. 6, п. 17) може бути страхування інвестицій та фінансових ризиків.

Як відомо, страхування є одним з найважливіших інструментів, що забезпечує загальну економічну безпеку і стабільність в умовах розвитку глобалізаційних процесів світової економіки за наявності ризику, який впливає на характер бізнесу та його управління. Інноваційний бізнес входить до найбільш ризикових видів діяльності в Україні [20], оскільки підприємницька діяльність здійснюється в умовах інформаційної недо-

Таблиця 1. Інтереси суб'єктів інвестиційного процесу

Суб'єкти інвестиційного процесу	Інтереси суб'єктів інвестиційного процесу
Держава	Створення економічних умов для сприяння науково-технічного розвитку вугільної галузі, забезпечення ефективного відтворення виробничих потужностей з видобування вугілля, створення гарантій повернення інвестиційних ресурсів за рахунок участі держави в інвестиціях
Державні вугледобувні підприємства (юридичні особи)	Поповнення фінансових ресурсів за рахунок інвестицій, досягнення ефективності і використання інвестиційних коштів
Страхові компанії	Поширення ринку страхування інвестиційних ризиків, удосконалення страхового портфеля, отримання прибутку

статності, невизначеності, нестійкості та мінливості економічного середовища. Ризик характерний для будь-якої стадії інноваційного процесу, тому підприємці й інвестори часто стикаються з проблемами зниження ризиковості результатів їх спільної діяльності та попередження негативних наслідків шляхом страхування ризиків. Особливе значення в активізації інноваційної діяльності має страхування інвестиційних ризиків, сутність якого зводиться до передачі ризиків страховальника за визначену плату страховій компанії — спеціалізованій організації, що здійснює управління страховими резервами, сформованими з внесків страховальників [10]. Згідно із Законом України "Про інвестиційну діяльність" інвестиціями вважаються усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [18, ст. 1]. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (ноу-хау); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, інші майнові права й інші цінності. Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень.

У широкому плані страхування інвестицій можна розглядати як страхування тих об'єктів, обладнання та інших цінностей, які були придбані в результаті реалізації інвестиційного проекту. Крім того, інвестиції можуть бути у вигляді прямих фінансових вкладень або їх товарних еквівалентів, конкретна форма інвестицій в цьому випадку не має значення [7].

Враховуючи важливу роль інноваційно-інвестиційної політики, направленої на пошук резервів щодо ефективного використання державних фінансових коштів, основними напрямками формування організаційного механізму страхового захисту інвестиційних процесів підприємств є визначення об'єкта страхування, суб'єктів інвестиційного процесу, а також розподіл інтересів і відповідальності за виконання інвестиційного процесу.

Із загальної схеми державної підтримки вугледобувних підприємств звертають на себе увагу інвестиційні проекти (бізнес-плани) на переоснащення (модерніза-

цію) шахти. Головна мета технічного переоснащення шахти — це підвищення техніко-економічного рівня виробничих процесів на основі впровадження передової техніки і технології, механізації та автоматизації виробництва. Об'єктом страхування при реалізації інвестиційного проекту на вугледобувному підприємстві є сума недоотриманого доходу користувачем проекту від його впровадження

а також відповідальність учасників інвестиційного процесу за невиконання умов надання і використання інвестиційних коштів.

Учасниками інвестиційного процесу, а також суб'єктами договору страхування є держава, вугледобувні підприємства (юридичні особи), страхові компанії. Інтереси учасників інвестиційного процесу представлено в табл. 1.

Інтерес держави — отримання страхового захисту інвестиційних вкладень у вугільну галузь, які мають забезпечити прогресивні технологічні зміни та відповідний рівень виробництва. Для здійснення цього напряму передбачається створення державної цільової програми страхування інвестиційних проектів.

Надання субсидій на розвиток (технічне переоснащення, реконструкцію) шахт передбачається за результатами конкурсного відбору відповідних інвестиційних проектів (бізнес-планів). Зацікавленість суб'єктів інвестиційного процесу — вугледобувних підприємств — пов'язане з поповненням фінансових ресурсів та забезпеченням страхового захисту на підставі договору страхування зі страховими компаніями.

Інтерес страхових компаній пов'язаний з підвищенням інвестиційного потенціалу страховиків, поширенням страхового поля в галузі страхування інвестиційних ризиків.

Аналіз світового і вітчизняного досвіду функціонування страхового ринку виявив різні організаційно-правові форми страхового захисту (табл. 2).

В умовах ринкової економіки важливими учасниками інвестиційного ринку є страхові компанії. Страхування на сьогодні є одним із секторів економіки України, що найбільш динамічно розвивається завдяки обсягу класичного ринку з інвестиційним потенціалом. Страхові компанії є не лише важливими інвестиційними інститутами, але й підприємницькими структурами, що надають послуги зі страхового захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб від можливих втрат внаслідок несприятливих та непередбачуваних змін економічної, політичної, організаційно-правової, соціально-психологічної та екологічної ситуацій.

Страхові компанії пропонують також послуги, що пов'язані з розміщенням страхових резервів з метою підвищення ефективності страхового бізнесу. Активи, що знаходяться у їхньому розпорядженні, повинні бути розміщені з метою отримання вигоди, але необхідно враховувати безпечність, прибутковість, ліквідність, диверсифікованість. Саме така діяльність і являє собою інвестиційну діяльність страховиків.

Державна страхова компанія як фінансова устано-

ва створюється за умови, що єдиним власником такого страховика є держава. За певну плату вона бере на себе зобов'язання відшкодувати страхувальникові або вказаним ним особам нанесену страховою подією шкоду або сплатити страхову суму.

Форма участі шляхом створення товариств взаємного страхування має значне поширення у зарубіжних країнах і ґрунтується на принципі колективного нагородження взаємного страхового фонду особами, що об'єднані одними інтересами стосовно різних, але еквівалентних об'єктів страхування. Кожний з учасників робить індивідуальний внесок, розмір якого пропорційний сумарній імовірності здійснення страхових випадків, котрі можуть заподіяти збиток його учасникам. Оперативне управління фондом здійснює виконавча дирекція, яка фінансується за рахунок коштів учасників товариства.

Одним з видів корпоративного бізнесу є кептивне страхування. Кептивне страхування здійснюється страховиком і обслуговує повністю або переважно корпоративні страхові інтереси засновників, а також самостійних господарюючих суб'єктів, які входять до структури великих фінансово-промислових груп. Переваги кептивної страхової компанії полягають у великій потенційній ємності сегмента страхового ринку, що обслуговується корпоративним страховиком. Увійти конкуруючим страховим компаніям до цього сегменту страхового ринку з метою залучення нового бізнесу вкрай важко або неможливо. Діяльність кептивних страховиків безпосередньо пов'язана з комерційними банками, пенсійними й інвестиційними фондами, іншими фінансово-кредитними інститутами, що функціонують у системі поліпрофільних концернів або фінансово-промислових груп. Ці фінансові і банківські структури зазвичай виступають засновниками кептивних страхових компаній, через систему участі відбувається взаємне проникнення і взаємний вплив на проведену фінансову політику, тактику і ділову стратегію між компанією і іншими фінансовими структурами.

Створення спільного корпоративного підприємства дає змогу підвищити ефективність діяльності підприємства за умов забезпечення компенсаційно-страховим захистом. Порівняно з іншими країнами світу Україна відстає за кількістю представників корпоративної форми господарювання в галузях промисловості. В Україні розвиток корпоративної власності характеризується певними специфічними рисами і тенденціями. Створення акціонерних товариств в Україні здійснювалось шляхом роздержавлення і приватизації державного майна, створення на цій основі різних форм власності, а не шляхом об'єднання дрібних роз'єднаних капіталів у один, як у країнах з розвинутою ринковою економікою. Ці тенденції стосуються і формування корпоративної власності ву-

Таблиця 2. Організаційно-правові форми страхового захисту

Форма організації страхового захисту	Принципи і особливості організації
Державна страхова компанія	Публічно-правова форма страхового фонду, що заснована державою. Форма втручання держави в діяльність страхового ринку. Організація здійснюється шляхом заснування державою або шляхом націоналізації акціонерних страхових компаній і передачі їх майна в державну власність
Комерційна страхова компанія	Юридична особа, створена згідно з законом «Про господарські товариства», «Про страхування» та одержала у встановленому порядку ліцензію на страхування інвестиційних ризиків
Товариство взаємного страхування	Недержавна організаційна форма страхувальників, які мають споріднені інтереси і одночасно є членами страхового товариства. Принцип колективного нагородження взаємного страхового фонду особами, що об'єднані спільною економічною зацікавленістю
Кептивне страхування	Форма участі страхових компаній у проведенні фінансової політики, тактики і ділової стратегії фінансово-промислових груп
Спільне корпоративне підприємство підприємств і страхових компаній.	Участь страхових компаній у корпоративному бізнесі підприємств на пайових основах, можливість страховиків здійснювати інвестиційну діяльність у корпоративному бізнесі

гільної галузі. Участь страховиків у паливно-енергетичному комплексі деяких країн світу у 2006 році становила: у Великій Британії — 25%, США — 28%, Японії — 32%, Німеччині — 21% [26]. Крім того, в цих країнах існує форма участі страховиків у фінансовій підтримці секторів народногосподарських комплексів. Це дозволяє налагодити рентабельний корпоративний бізнес шляхом створення дійового страхового захисту.

Аналіз вітчизняного і зарубіжного іноземного досвіду участі страховиків у формуванні страхового захисту свідчить про наявність різних підходів і організаційних форм його реалізації. Товариства взаємного страхування як один з елементів вітчизняної страхової системи, на думку автора, заслуговує уваги і може бути розглянутий детальніше. Оскільки комерційна сторона страхування ставить на чільне місце прибутковість страхових операцій і диверсифікацію тимчасово вільних коштів страхових фондів страховика, то вона витісняє на другий план справжнє значення страхування для суспільства. Адже страхові організації як спеціалізований суб'єкт економіки існують тому, що вони можуть виконувати соціальну функцію перерозподілу природних, економічних, техногенних і антропогенних ризиків між господарюючими суб'єктами та людьми і забезпечувати відшкодування збитку, спричиненого настанням страхового випадку.

У даний час "чистим страхуванням" займається невелика кількість страховиків. Цьому заважає відсутність професійної компетенції для належної оцінки взятого на страхування ризику і техніки страхування та кваліфікованої технічної оцінки можливих збитків. Однією з характерних рис товариства взаємного страхування (ТВС) є не тільки їх здатність до адаптації, але і те, що страхування охоплює великі та середні підприємства і навіть дрібні компанії. ТВС формує страховий фонд за рахунок фіксованих або непостійних страхових внесків, але їх розмір завжди має свою межу для того, щоб забезпечувалося повне покриття зобов'язань стосовно страхувальників. Страховий фонд потрібен для надання чітких гарантій щодо своїх зобов'язань і призначений бути джерелом вип-

лати страхового відшкодування. Оскільки метою ТВС не є одержання прибутку, то ними практикується повернення прибутку пайовикам як у вигляді частини внесеного пайового внеску, так і у формі розподілу надлишків надходжень (з різних джерел: від власної страхової діяльності або від управління фінансовими активами товариства). Оскільки принцип солідарності відіграє в ТВС більшу роль, ніж в акціонерних товариствах, воно сприймається певними верствами населення і групами підприємств. Можливий варіант, коли система взаємного страхування розглядається як основний елемент ринку, який функціонує в умовах вільної економіки.

ВИСНОВКИ

Метою інвестиційних процесів є створення умов для ефективного використання державних коштів на основі формування механізму їх страхового захисту. Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду свідчить про наявність різних організаційних форм страхового захисту інтересів суб'єктів страхування, в тому числі і страхування інвестиційних ризиків. Сучасна практика дотацій вугледобувним підприємствам потребує створення збалансованої системи надходження державних грошових коштів, які розглядаються як елемент інвестиційного процесу держави. Обов'язковою умовою надання інвестиційних коштів на технічне переоснащення має бути наступне зниження поточних державних коштів, направлених на покриття витрат вугледобувного підприємства. З метою ефективного використання державних коштів на технічне переоснащення шахт (субсидій) і забезпечення впевненості інвесторів у отриманні очікуваних доходів, а також, приймаючи до уваги досвід розвинених країн, можна констатувати, що створення дієвого організаційного механізму страхового захисту інвестиційних процесів матиме перспективи в контексті підвищення ефективності розвитку вугільної галузі.

Література:

- Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: монографія, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2007. — 328 с.
- Бутко М.П. Інвестиційні аспекти підвищення конкурентоспроможності економіки // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 8—12.
- Філюк Г. Інвестиційна складова в інноваційній системі України // Банківська справа. — № 1. — С. 45—49.
- Косова Т.Д. Фінансові інститути в системі управління інвестиційним процесом: моногр. / Т.Д. Косова; ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського. Донецьк, 2008. — 338 с.
- Яскевич А.Й. Стан та перспективи розвитку сукупності методів мінімізації інвестиційних ризиків в Україні // Державне управління: теорія та практика. — 2005. — № 5.
- Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків: монографія. — Тернопіль: Економічна думка, Картолланш, 2002. — С. 267.
- Хорин Л. Организационные проблемы участия страховых компаний в инвестиционной деятельности // Страховое дело. — 2000. — № 3. — С. 37.
- Залетів О. Страхування інвестиційних ризиків // Фінансові послуги. — 1999. — № 5—6. — С. 19—22.
- Базилевич В.Д. Страхова справа: монографія. — К.: Знання, 2005. — 351 с.
- Ермасова Н.Б. Види страхування інвестиційної діяльності // Страховое дело. — 2005. — № 6. — С. 9—18.
- Державна підтримка та перспективи інноваційного розвитку і структурних перетворень вугільної промисловості України: моногр. / О.І. Амоша, А.І. Кабанов, Л.Л. Стариченко та інш.; НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2009. — 326 с.
- Порядок визначення вугледобувних підприємств, яким надається державна підтримка, та механізм її надання, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.1997р. № 280 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 14. — С. 29—30.
- Наказ Міністерства вугільної промисловості України від 04.02.1999р. № 46 "Про затвердження Положення про порядок і організацію проведення конкурсу серед вугледобувних підприємств, які входять до сфери управління Міністерства вугільної промисловості України, щодо виділення їм коштів державної підтримки на капітальні вкладення".
- Порядок визначення шахт галузі, яким доцільно виділення коштів із державного бюджету на придбання та введення в роботу нової високопродуктивної гірничої техніки: Додаток до наказу директора Держвуглепрому від 23.05.2001р. № 25/Д.
- Методические положения по разработке проектов подготовки и отработки выемочных полей (участков) новыми механизированными комплексами и проведения выработок новой проходческой техникой: Утверждены директором Госуглепрома. — Донецьк, 2001. — 42 с.
- Методические рекомендации по составлению типового бизнес-плана технического переоснащения шахты на базе применения оборудования нового технического уровня, утв. директором Департамента угольной промышленности Министерства топлива и энергетики Украины 17.11.2003 г. — Донецьк, 2003. — 53 с.
- Методические рекомендации по составлению бизнес-планов технического переоснащения очистных забоев и других технологических звеньев шахты, осуществляемого за счет средств из госбюджета, утв. Первым заместителем Министра угольной промышленности Украины 18.07.2006 г. — Донецьк, 2006. — 48 с.
- Закон України "Про інвестиційну діяльність" № 1560-ХІІ від 18.09.1991 р.
- Закон України "Про страхування" // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18.
- ТОП 10 найбільш ризикових видів бізнесу в Україні // Страхова справа. — 2006. — № 2(22). — С. 70—71.
- Кудря Я.В. Страховий ринок у фінансуванні акціонерних підприємств машинобудування України // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 3(81). — С. 23—37.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2011 р.